

Tartu Mart Reiniku Kool

MART REINIKU KOOLI AED LÄBI AEGADE

Uurimistöö

Autor: Oskar August Kruse 8c

Juhendaja: Karolina Antons

Tartu 2022

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Kooliaedade ajalugu ja eesmärgid	5
2. Tartu Mart Reiniku kooli aed	8
2.1 Kuidas uurisin	8
2.2 Kooliaia rajamine	8
2.3 Kooliaia kirjeldus	10
2.4 Tegevused kooliaias ja õpilaste suhtumine	16
2.5 Väljavõtteid mälestustest	21
Kokkuvõte ja järeldused	24
Kasutatud kirjandus	25
Lisa 1: vilistlastele saadetud küsimustik	27
Lisa 2: Aia plaanid	28
Lisa 3: Direktor Kaarel Kotsari fotod aiast	29

Sissejuhatus

Paljud praegused Tartu Mart Reiniku Kooli õpilased ilmselt ei teagi, et koolil on olnud oma aed. Mina ka ei teadnud enne töö kirjutamist, samuti ei olnud keegi varem seda teemat lähemalt uurinud. Mart Reiniku kooli nime all pole koolil küll aeda olnud, varasemate nimede all aga küll: aia esimene planeering oli 1948. aastal, teine planeering 1950. aastal ja hääbumine millalgi 1990. aastatel. Nendel aastatel on kool kandnud järgmisi nimesid:

1944-1949 Tartu IV Mittetäielik Keskkool

1949-1953 Tartu 4. 7-aastane Kool

1953-1961 Tartu 10. 7-aastane Kool

1961-1971 Tartu 10. 8-klassiline Kool

1971-1997 Tartu 10. Keskkool

Direktorid kooliaia tegutsemise aastatel olid:

Kaarel Kotsar – 1944-1948

Juta Kotsar – 1948-1957

Arne Siibak – 1957-1970

Tarmo Kerstna – 1970-1984

Kaarel Kalmet – 1984-1985

Mart Oja – 1985-1988

Toomas Samm – 1988-2014

Praegu veel on, kelle käest kooliaia kohta küsida, nii moodustubki töö põhiosa vilistlaste mälestustest. Töö esimene peatükk annab taustateadmised Eesti kooliaedade kujunemisloost, sellest, miks kooliaeda eri perioodidel oluliseks peeti ja miks ta tänasel päeval vajalik oleks. Teine peatükk räägib lähemalt meie kooliaiaast ja tutvustab uurimuse tulemusi. Vastuse saavad küsimused:

Millal aed tegutses?

Milline aed oli ja kuidas muutus?

Kes ja milliseid töid tegi?

Kes olid aia eestvedajad eri aegadel?

Kuidas õpilased eri aegadel aeda suhtusid?

Töö lõpetab kokkuvõtte koos järeldustega.

Leian, et selle uurimuse teema sobib suurepäraselt ka tänavuse Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Seltsi korraldatava õpilaste ajalooalaste uurimistööde võistluse teemaga, milleks on „Aja märgid – aeg, koht, inimene”. Meie kooliaed on hea näide kohast ja ajast ning sellest, kuidas aja muutudes muutub ka koht. Kooliaed oli selle koha peal ligi 40 aastat, enne seda olid seal aga elumajad, mis II maailmasõjas hävisid ja nüüd laiub kooliaia peal kortermaja. Kooliaed püsis inimestel, kes sellel ajal seal toimetasid, aga elab edasi mälestustes, keda see periood puudutas.

1. Kooliaedade ajalugu ja eesmärgid

Kooliaedasid hakati Eestis asutama 20. sajandi alguses. Eesti Vabariigi ajal oli kooliaedade rajamine eriti aktiivne 1930.-ndatel aastatel ja seda tehti kooliuuendusliikumise vaimus.¹ 1934. aastal muudeti kooliaedade rajamine maakoolidele kohustuslikuks. Tehti ära peamised ettevalmistustööd, aga siis tulid 1939. aasta põuane suvi ja kärekülm talv, algas sõda ja järgnevate aastate ilmastikuolud ei soosinud aiapidamist, niisiis oli kogu ettevalmistuste vaev maha visatud. Töö algas nõukogude aja alguses.² Nõukogude aeg oli ka kooliaedade hiilgeaeg, aga selle põhjalikum uurimine on alles ees.³ Taasiseseisvunud Eestis hakkasid kooliaiad eri põhjustel kaduma, mujal maailmas kogusid nad aga populaarsust. 2015. aastaks oli Eestis säilinud vaid 12 kooliaeda, kus köögivilja kasvatati. Iluaedasid võis olla mõnevõrra rohkem.⁴

Kooliaedade asutamine Eestis sai hoo sisse 20. sajandi alguses Johannes Käisi ja kooliuuendusliikumise eestvedamisel. Siis sõnastati konkreetselt ja ametlikult kooliaia ülesanded. Nendeks olid loova, kehalise ja vaimse töökooli teostamine, mõtlemisvõime teritamine, looduse vastu armastuse tekitamine, aga ka korra ja ilutunde kasvatamine. „Koolimajad on meil viletsad, jätavad oma lageda ümbruse tõttu veelgi haledama mulje, mis kuidagi viisi ei sünnita lastes soojust kooli vastu ega arenda laste esteetilist tunnet. Jääb veel palju teha, et eesti talu ilus oleks, olgu kool selle mõtte õhutajaks. Kooliaed peab andma eeskuju kõigile ümbruskonna elanikele,” kirjutas Johannes Käis 1928. aastal ilmunud koolidele mõeldud käsiraamatus „Kooliaed”. Nagu öeldud, oli Enne Teist maailmasõda maakoolidele aedade rajamine lausa kohustuslik ning Käisi arvates oli see sama oluline ka linnakoolide jaoks, kuna just seal on vaja lastele kooliaeda vaba looduse asendamiseks.⁵ Esimese Eesti vabariigi ajal ilmus ajakirjas „Kasvatus” mitmeid artikleid, mis tutvustasid õpetajatele kooliaedades õppimise eeliseid, tuues esile, et aed on mõeldud õpilastele looduse tundmaõppimiseks, teooria kõrval praktiliste teadmiste arendamiseks, töötegemise harjutamiseks. „Kasvatus” pidas kõige olulisemaks osaks töökoolis kooliaeda, sest seal sai katsetada, vaadelda, tõestada ja edendada tööharjumust.⁶

¹ Aavik, K. (2015). Kooliaed kui väärtuslik õpikeskkond. Õpetajate Leht 2.04.2015.

² Banner, A. (2019). Eesti aia ajalugu. Lk. 234

³ Banner, A. (2020). Aed on tähendanud eestlase jaoks midagi erilist ja imelist (intervjueeris Tiina Vapper). Õpetajate Leht 15.05.2020.

⁴ Aavik, K. (2015). Kooliaed kui väärtuslik õpikeskkond.

⁵ Samas.

⁶ Igandi, M. (2013). Kooliuuendusliikumise ideede kajastamine ajakirjas „Kasvatus “1919 -1940. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut. Lk. 27

1930. aastatel oli kooliaedade küsimus hariduselus väga oluline. Koolimaja ümbruse korraldamine ja kooliaia rajamine pidi olema koolijuhatajaile ja õpetajaile meeldivaks ülesandeks, mille täitmisesse tuli võimaluse piires kaasata ka lastevanemaid ja kohalikku kogukonda, sest sellest sõltub suurel määral ettevõtmise edu. Kohalikud omavalitsused ja koolide hoolekogud olid kohustatud määrama summasid koolimajade ümbruse korraldamiseks ja kooliaia rajamiseks. Koolikrundi planeerimine ja taimede istutamine soovitati läbi viia järkjärgult, pakkudes selleks soovituslikku detailset tööplaani kolme aasta peale. Anti juhiseid, kust saada istikuid ja vajalikku infot.⁷ Kooliaedadel oli mõju talumajapidamiste välisilmele, kuna kooliaiaist said lapsed teadmisi aiakujundusest ja aiapidamisest, mis jõudsid läbi nende ka vanemateni ja koduaedadesse. Lisaks saadi kooliaedadest istikuid ja taimi, mis koduaeda viidi. Nõnda aitas kooliaed kaasa taimede levikule.⁸

Nõukogude ajal oli kooliaedade mõte ikka päevakohane, kuigi ideed reklaamiti uuena. 1959. aastal ajalehe “Nõukogude Õpetaja” artiklis toetati kooliaedu ja töökasvatust kui uut mõtet, ignoreerides vabariigi ajal toimunut ja väites, et kodanliku Eesti koolides oli “teaduste aluste omandamine teataval määral elust irdunud”. Aiaga koole nimetati “eesrindlikeks koolideks”. Öeldi ka, et kooliaiad “loovad paremaid võimalusi õpilaste toitlustamiseks”.⁹ Sõjajärgsed aastad olid vaesed ning kooliaed aitas toidulauda rikastada ning see soosis igati õpilaste tegevust kooliaedades. Ka meie kooli aia rajamine jääb sellesse perioodi.

1990-ndatel likvideeriti suurem osa Eesti kooliaedadest.¹⁰ Põhjuseid pole kuskil täpselt välja toodud, aga arvatavasti on põhiliseks see, et nad jäid lihtsalt tähelepanuta. Nagu Anneli Bannergi välja toob, on aiad alles koolides, kus nendega tegeleb aednik või mõni oskustega inimene.¹¹

21. sajandil on hakatud kooliaedu uuesti asutama. Õuesõpe ja avastuslik õpe on populaarsed ning aed on selleks suurepärane keskkond. Aeda võib kasutada iga aine õpetamise juures, aga kõige paremad tulemused on aias tegutsemisel loodus- ja reaalinete puhul. Nagu teadusuuringutest on selgunud, parandab aktiivõpe õpitulemusi, sest on lapsele huvitavam kui

⁷ Haridusministeerium (1934). Haridusministeeriumi Kooliosakonna 1934. a. 18. oktoobri ringkiri nr. 31870 koolimajade ümbruse korraldamise ja kooliaedade rajamise asjas.

⁸ Banner, A. (2019). Eesti aia ajalugu. Lk. 195

⁹ Nõukogude õpetaja (1959). Iseteenindamine on töökasvatuse algaste. Nõukogude Õpetaja, 14.11.1959. Lk. 1

¹⁰ Aavik, K. (2015). Kooliaed kui väärtuslik õpikeskkond.

¹¹ Banner, A. (2020). Aed on tähendanud eestlase jaoks midagi erilist ja imelist. Õpetajate Leht 15.05.2020.

klassis õppimine. Hästi toimiv kooliaed võimaldab päriseluliste vahendite kasutamise kaudu nii kogemusõpet, projektõpet, avastus- ja uurimisõpet, käed-küljes-õpikogemusi jne.¹²

Kogemusõppel on tänases õppekavas väga oluline koht, kuna väga palju aega veedetakse siseruumides ekraanide ees. Selle puhul on kasutatud mõistet „loodusdefitsiidi häire” (Richard Louw, Nature Deficit Disorder). Ka laste kehv tervis ja halvad toitumisharjumused on sellega seotud. Paljudel linnalastel pole loodusega kontakti ega võimalust jälgida, milline on looduse aastaring. Mõistete kujunemiseks on vaja, et laps puutuks vahetult kokku ümbritseva maailmaga. Lapsed, keda kasvatatakse looduslikult vaeses ja viljatus ruumis, on sensoorselt arengult teistest maha jäänud. Kooliaia abil saab iga laps ja õpetaja aidata otseselt kaasa looma- ning taimeriigi rikastamisele ning anda oma panuse loodushoidu.¹³

Kooliaed ei pea olema suur ja selleks ei pea olema oma maalappi, nagu tõestab Tallinna Saksa Gümnaasiumi kooliaed katusel. Kooliaed on õpilastele toas istumisele huvitav vaheldus ja on kindlasti midagi, mis võiks olla igas koolis. Tallinna Saksa Gümnaasiumi kooliaia valmimisele kooli juubeliks andsid oma panuse õpilased: näiteks taimekastid tehti valmis 8. klassi loovtööna.¹⁴

¹² Aavik, K. (2015). Kooliaed kui väärtuslik õpikeskkond. Õpetajate Leht 2.04.2015

¹³ Samas.

¹⁴ TSG (2020). Kooliaed katusel. Tallinna Saksa Gümnaasiumi koduleht, 13.10.2020.

2. Tartu Mart Reiniku kooli aed

2.1 Kuidas uurisin

Infot kogusin kooli arhiivist, kus töötasin läbi vastavate aastate dokumendid, ja küsimustikest, mille saatsin vilistlastele ja töötajatele. Natuke infot, põhiliselt kooliaia rajamisest, sai ka rahvusarhiivist. Arhiivist on pärit ka endise direktori Kaarel Kotsari tehtud pildid (mõned neist on välja valitud töö sisu ilmetama, ülejäänud on lisas 3). Mitmed arhiiviallikad ja fotod on saadud Kaarel ja Juta Kotsari fondist, mis on aga alles koostamisel.¹⁵ Võlgnen suure tänu Rahvusarhiivi töötajale Lea Teedemaale, kes lubas mul tutvuda veel korrastamata arhiividokumentidega. Lisaks vaatasin läbi kooli 130. aastapäeva juubeliraamatu.¹⁶ Lähemalt:

Küsimustikud kooliaia teemal saatsin kooli vilistlaste listi ja veel eraldi mõnele vilistlasele/töötajale (vt Lisa 1). Küsimustiku sai ka kooli endine direktor Toomas Samm (direktor aastatel 1988-2014). Küsimustikus palusin kirjeldada kooli aeda, aias tehtud töid ja uurisin ka, kuidas õpilased aeda ja aias toimetamise suhtusid. Vastuseid tuli kokku üle 40, kõige rohkem vastanuid õppis koolis 1980. aastatel, paljud ka 60. ja 70., üks isegi 50. aastatel.

Lisaks küsisin Facebooki grupis “Nostalgiline Tartu”, kas kellelgi on MRK aiaga seotud mälestusi. Sealt sain veidi vabas vormis arvamusi ja infot aia plaani kohta vilistlaste mäletamist mööda. Sõna võttis veel 26 inimest, kes ei olnud küsimustikule vastanud.

2.2 Kooliaia rajamine

Tartu Mart Reiniku kooli, tollal Tartu IV mittetäieliku keskkooli, kooliaed planeeriti esimest korda 1948. aastal. Siis eraldati aiale ca 3000m² suurune ala Kastani ja Vanemuise tn (endise Aia tn) nurgale¹⁷, kus, nagu kaarte vaadates selgub, olid enne II maailmasõda asunud mitmed väiksemad hooned, mis hävisid 1941. aasta pommitamises (vt fotod 1 ja 2).

¹⁵ ERA.5430. Juta ja Kaarel Kotsari fond.

¹⁶ Antons, K. Van der Toorn-Guthan, K. (2019). Aia tänavast Missisipini. Mart Reiniku Kooli 130 aastat.

¹⁷ ERA.5430. Juta ja Kaarel Kotsari fond.

Aerofoto Tartu tänavatevõrgust 1928. aastal, kus põhjasuunda tähistav N on ühtlasi Vanemuise teatri väikse maja kohal, s.t. hilisema Reiniku kooli aia poole krundi peal. Krundi ülemises osas Kastani tänava ääres on näha mõned väiksemad hooned.¹⁸

Tartu linnaplaan, kus Kastani 24 krundil on punase täpiga märgitud pommirünnakus hävinud hoonestus. Minu lisatud punane kast tähistab hilisemat kooliaeda.¹⁹

¹⁸ Tartu1941.wordpress.com: Tartu linna aerofoto aastast 1928.

¹⁹ Ilutrukk (1941). Tartu linna plaan [1941. aasta sõjapurustustega].

Kooliaia planeerimise aegu oli kooli direktor Kaarel Kotsar (1944-1948) ja aed realiseerus tema abikaasa, Juta Kotsari direktoriks olemise aegu (1948-1957). Juta ja Kaarel Kotsari tütar Tiina Kokk on meenutanud, et Juta isa Karl Anton oli enne II maailmasõda olnud Kõue (Triigi) algkooli juhataja ja seal oli olnud väga eeskujulik kooliaed. Juta oli koos oma isaga seal pidevalt toimetanud ja kui Juta praeguse Reiniku Kooli direktoriks sai, siis oli ta tahtnud ka sellist kooliaeda.²⁰

Algses planeeringus esines puudusi, nii et aiaala tuli uuesti planeerida 1950. aastal. Rahvusrhiivi materjalidest leidsin 1950. aasta õppe- ja kasvatustöö aruande, kus oli paika pandud plaan, milline aed peaks olema. Aeda oli ette nähtud süstemaatika, bioloogia ja ravimtaimede osa, Mitšurini nurk (sordiaretusnurk), Darwini väljak, kõrgete saakide meistrite nurk, väljakud põllu-ja köögiviljade kultuuridele, marjaaed, puukool, alpinaarium ja eluaiaosad kahe basseini. Plaaniti istutada 120m hekki. Tööd plaaniti ajas teha õpilaste, õpetajate ja kooliteenistujate poolt.²¹ 1956/57. aasta plaanides oli ka purskkaevu rajamine.²²

Kahjuks ei ole sellest ajast vilistlaste mälestusi, seega täpseid eestvedajaid ja tegemisi kooliaia algusaastate kohta ei õnnestunud taastada. Rahvusrhiivist õnnestus leida Kaarel Kotsari fotoalbum kooliaia piltidega.²³ Kui võrrelda neid pilte kooliaia plaanide ja vilistlaste mälestustega, siis tundub mulle, et need plaanid said ka teoks.

2.3 Kooliaia kirjeldus

Kuna kooliaia pole säilinud eriti palju infot kooli arhiivis ega mujal, tuli selle peatüki kirjutamisel toetuda põhiliselt küsimustike vastustele ja vilistlaste mälestustele (kui ei ole mainitud konkreetset nime, on mälestusi kasutatud üldistatud kujul). Varem kooliaias tegutsenud vilistlased mäletasid kooliaia rohkem ja rääkisid aiast ka helgemini. Kõige põhjalikum kirjeldus on ka üks vanemaid. Aastal 1964 kooli lõpetanud Ene H. kirjeldab aeda nii:

„Aia teatri poolisel küljel asus lehtla, kus olid puust seljatugedeta pingid ja seal sai korraldada koolitunde. Mäletan, et meil toimusid mõned tunnid lehtlas. Lehtla juures kasvasid puidust sõrestiku toel metsviinapuud.

²⁰ Vestlus Tiina Kokkaga, 15.02.2022.

²¹ ERA.5430. Kaarel ja Juta Kotsari fond.

²² Samas.

²³ Samas.

Tüdrukud lehtla ees.²⁴

Aia tagumises osas (põhja pool) oli mälu järgi kiviktaimla, sellest Kastani tn poole asus aiamaja, kus hoiti rehasid, labidaid, kastekanne jt aiatööriistu. Kastani tn poolisel küljel kasvas aias valge mooruspuu. Aia selles osas oli vist ka pisike bassein.

Mäletan, et algul aias kasvuhoonet ei olnud, oli paar lavakest. Täpselt ei mäleta, mis ajal ehitati aeda korralik vundamendiga klaasist kasvumaja. Minu kooliajal aga see veel lõplikult valmis ei saanud, vähemalt meie seal ei tegutsenud. Aias oli suur pirnipuu ja ka õunapuu ja marjapõõsaid. Oli ka tolle aja kohta eksoot - aktiniidia põõsas. /.../ Aia ida-poolses küljes oli kompostihunnik (mälu järgi oli nagu mingi väikese heki taga) kuhu viidi umbrohi jm ning sealt kompostmulda kanti puust kandraamiga kuhu just parasjagu vaja läks peenarde tegemisel, lilledele jne (komposti-majandus oli korras).“

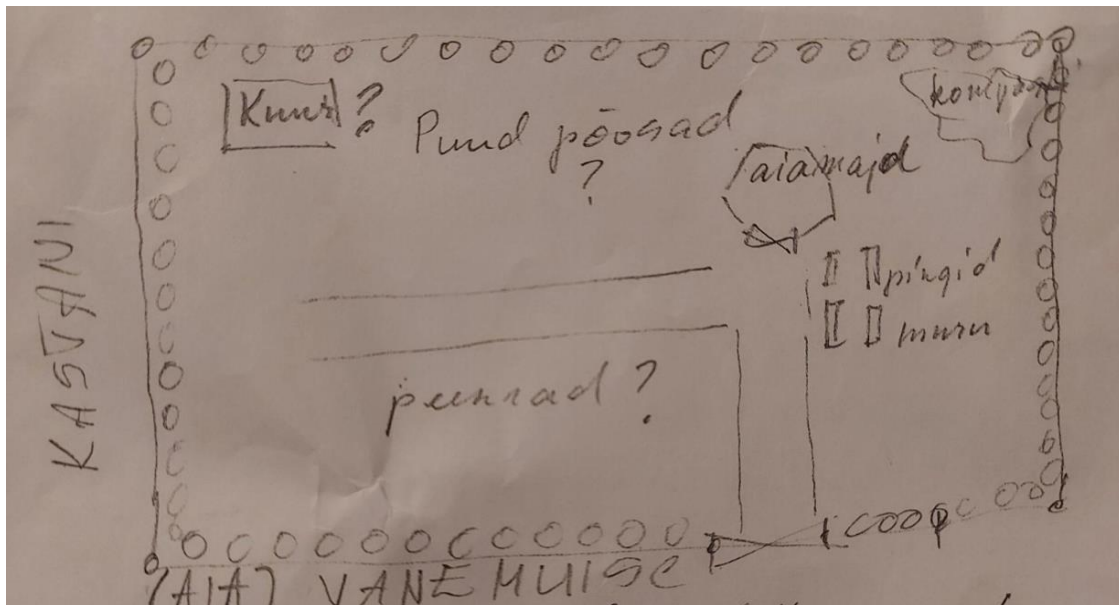
²⁴ ERA.5430. Kaarel ja Juta Kotsari fond.

*Kooliaia toimetused ja suur rõõm tulemustest.*²⁵

²⁵ ERA.5430. Kaarel ja Juta Kotsari fond. Direktor Kaarel Kotsari fotokogu.

Aastatel 1954-1959 koolis õppinud ja alates 1974. aastast seal töötanud Tiina P. joonistas alloleva aia plaani (joonis 1), mis kattub laias laastus vilistlaste kirjelduste ja fotodega (samas kui Kotsarite tütar Tiina K. joonistas hoopis teistsuguse plaani, vt lisa 2).

Tiina P. koostatud aiaplaan.²⁶

Ene H. kirjeldatud basseini mainib ka kõige varem, 1954. aastal kooli lõpetanud Peeter V. Kaarel ja Juta Kotsari tütre meenutuste järgi rajati lausa kaks purskkaevu, ümmargune ja ristkülikukujuline.²⁷ Hilisemad vastused purskkaevu enam ei maini, jääb mulje, nagu oleks see hiljem likvideeritud. Samas mainitakse hilisemates arhiivimaterjalides purskkaevu, mis olevat veel 1980. aastate alguses alles olnud, kuigi mitte töökorras.

Aias oli õuna- ja pirnipuid, väliklass/lehtla, kasvuhoone, peenrad ja tööriistakuur. Meenutatakse teede ääres olnud tihedaid hekke ja põõsaid, mis tekitasid omaette olemise tunde. Eksootilisematest liikidest mainitakse aktiniidiapõõsast ja mirabellipuud, mis on paljudel eredalt meeles. Ülle M. (õppimise aastad teadmata) kirjutab, et lehtlas toimunud tundidesse kostus Vanemuise teatri väikesest majast mõnikord ooperiaariaid. Kooliaed oli ümbritsetud kreegiheki ja plankaiaga, millel oli kaks lukus väravat (üks asus Vanemuise tänava poolsel küljel umbes seal, kus praegu on kortermaja parkla sissesõit, ja teine avanes teatrihoone poole). 1970. aastatel valvas aias öösiti ka hundikoer (nimeks Parri, mäletab vilistlane Ott K.), kes

²⁶ Parts, T. (2021). Käsikirjaline joonis töö autorile.

²⁷ Vestlus Tiina Kokkaga, 15.02.2022.

kuulus majandusjuhataja Rämmelile. Teada on, et õpilased aeda ei saanud, kui õpetajat aias polnud.

Alguses oli aed mitmekesine ja hästi hooldatud, aegamööda jäi aga järjest rohkem unarusse. Hilisemaid vastuseid vaadates selgub, et 1980. aastateks oli väliklass lagunenu ja hiljem lammutati ilmselt üldse. Aia hiilgeaeg oli siis, kui selle eest hoolitses bioloogiaõpetaja Tiiu Kutti (1950.-ndate II poolest kuni 1970.-ndate alguseni). Paljudel vilistlastel on temaga seotud soojad mälestused ning näib, et ta suutis teha aiatöö laste jaoks toredaks kui olla ka üldiselt väga tore ja meeldiv inimene. Kõik, kes teda mainivad, teevad seda hea sõnaga. Kutti ajal lõid aiatöodes kaasa ka teised õpetajad. Hiljem, millalgi 1960.-ndate lõpus/1970.-ndate alguses, jõudis õpetaja Kutil kätte aeg pensionile jääda ning tema töö võttis üle õpetaja Urve Niilo. Tundub, et tal ei õnnestunud õp. Kutti tööd sama edukalt jätkata ega kolleege aiatöösse kaasata, sest sellest ajast ei mainita, et aias oleks tegutsenud teisi õpetajaid. Selle täpseid põhjuseid ei õnnestu tagantjärele välja selgitada, aga 1986. aastal ajalehes Nõukogude Õpetaja ilmunud artiklis mainitakse, et tollase 10. keskkooli aias, nagu ka suuremas osa teistest loo jaoks külastatud kooliaedade (eriti just linnakoolide juures), valitses segadus. Samuti tuuakse välja, et aia eest hoolitsev õp. Niilo oli pikemat aega olnud haige, mis mõneti ka unarussejäämist selgitab. Samas oli aias külastuse ajal siiski käinud tegevus, õpilased rajasid teid. Artikkel on üldse kirjutatud kriitilises võtmes: kurdetakse, et linnakoolid ei pane aedadele piisavalt rõhku ega kasuta ära võimalust töökasvatuseks, samas kui just linnades kurdetakse, et õpilastele pole pakkuda piisavalt ühiskondlikult kasulikku tööd.²⁸ Sisuliselt oli aed 1980. aastate lõpuks lõpetanud tegevuse ning peale pika heina ning puude ei olnud seal enam midagi. Alles olid ka veel väliklassi jaoks mõeldud toolide betoonjalad.

Aastatel 1988-2014 ametis olnud direktor Toomas Sammu tütar Tiina kirjutas aia lõpuaastatest nii:

Kui hr Samm koolimajja jõudis 1988 sügisel, oli aed juba põhimõtteliselt hingusel. Aed oli pigem üks suur heinamaa, teid enam ei olnud, kuid kasvas palju erinevaid puid. Loodusõpetuse õpetaja oli haige ning ei jõudnud enam töid aias korraldada. Direktor niitis vikatiga ise aias suurema heina ära. Üks päev tuli linnalt teade, et aed võetakse tagasi ning sinna pidi tulema midagi Vanemuise jaoks. Selle kohta ei ole koolis mingit

²⁸ Mäe, S. ja Kalle, T. (1986). Võilillest, hoolimatusest, oma-kooli-tundest. Nõukogude Õpetaja, 31.05.1986.

ametlikku dokumenti, lihtsalt üks päev oli see linna omand. Mingil hetkel hakati seal ehitama elumaja.²⁹

Sellelt fotolt on hästi näha, milline nägi meie kooliaed välja vahetult enne Kastani 24a kortermaja ehituse algust 2003. aastal. Kooliaia endisest hiilgusest ei ole enam midagi järel.³⁰

²⁹ Kiri Tiina Hõlpuselt, 29.11.2021.

³⁰ Valk. M. Postitus Facebooki grupis "Nostalgiline Tartu" 18.05.2021.

2.4 Tegevused kooliaias ja õpilaste suhtumine

Aias toimusid eri tegevused, põhiline oli ikkagi aiatöö. Algusaastatel pidid õpilased tegema pigem kaevetöid ja korrastasid aeda. 1954. aastal kooli lõpetanud Peeter V. rohimist ja külvamist ei mäleta, 1964. aastal lõpetanud Ene H. aga küll:

„Igal klassil olid oma peenrad, mida siis kaevati, hariti, külvati köögivilju, lilli jne. Suvised aiatööd seisnesid peenarde rohimises, teede kõplamises, aia korrastamises ja tehti, mida parajasti oli vaja. Kooliaeda kasutati muidugi näitliku õppevahendina ja sealt sai ka tundideks vajalikku materjali. Samuti oli tähtis nn töökasvatus. Õpilased ei tegutsenud mitte ainult oma klassi peenramaaga vaid kogu aiaga. Aia teatri poolisel küljel asus ka lehtla, kus olid puust seljatugedeta pingid ja seal sai korraldada koolitunde. Mäletan, et meil toimusid mõned tunnid (bioloogia, vene keel) lehtlas.“

Sügisene kartulivõtt.³¹

³¹ ERA.5430. Kaarel ja Juta Kotsari fond. Direktor Kaarel Kotsari fotokogu.

Nagu nendib Jaak J. (kooliaastad 1956 – 1964), ei tekkinud sellel ajal õpilastel küsimustki, kas aiatöö meeldib või mitte. Lisaks sellele oli tegemist toiduga ja see oli tõsine teema. Sealseid vilju kasutati kooli köögis, sest toiduga oli pärast sõda veel pikka aega probleeme.

Lapsed kõrvitsasaagiga.³²

³² ERA.5430. Kaarel ja Juta Kotsari fond. Direktor Kaarel Kotsari fotokogu.

Mõtestatud, tulemuslikku ja jõukohast tööd mäletavad õpetaja Kutti ajast veel mitmed vilistlased. Linnalapsed said aiast kaasa ka aiatöö baastadmised, mõni isegi aiapisiku. Tutvustati ka aiaplaneerimist: Ene H. meenutab õpetaja Tiiu Kutti selgitust, et aias olev nn peatee peab alati lõppema millegi ilusaga (näiteks lillpeenraga, puhkekohaga vms), aga mitte

viima otse kompostihunnikuni. Aiatoõ päevi polnud palju: õpilased pidid suviti käima kolmel päeval tööl, suvetööle jäänud rohkem. Õpilased suhtusid neisse enamasti hästi ja võtsid seda kui vaheldust, kuigi oli ka neid, kelle arvates oli see tüütu kohustus. Kõlama jääb võimalus näha kaaslasti keset suve.

Tüdrukud võimsalt kasvanud maisipeenra ees. Taamal paistab Vanemuise teatri väike maja.³³

Õpetaja Niilo ajast seonduvad positiivsed emotsioonid pigem õues toimunud ainetundidega. Neid oodati ja need olid vahelduseks umbses klassis veedetud tundidele. Aiatoõga paraku nii hästi ei olnud. 1980. aastatel hakati aiatööd arvestama osana nn ühiskondlikult kasulikust tööst ehk ÜKTst. Hilisemad õpilased ütlevad, et said ÜKTna valida juba muid töid, näiteks kooli akende puhastamine või põrandate poonimine. Valikuna aga polnud aias rohimine õpilastele just väga ahvatlev ja nii mõnigi mainib, et kalduti valima muid ülesandeid. Samas, 1982. aastal kooli läinud Reet B. meenutab, et kuigi sellel ajal oli aed üsna hooletusse jäetud ja ta ei mäleta, et seal midagi kasvatatud oleks, tuli seal ikka „mingist vanast inertsist“ aiatööd teha. Algklassides olla kehtinud reegel, et enne õpikuid kätte ei saa, kui aiatöö tehtud. Vanemates klassides enam aeda ei saadetud. Ühtlasi nendib ta, et aiatöö oli muutunud „iseenda farsiks“, kus Johannes Käisi pedagoogikast lähtuva töökasvatuse asemel toimus puhas ja sunniviisiline

³³ ERA.5430. Kaarel ja Juta Kotsari fond. Direktor Kaarel Kotsari fotokogu.

vormitäitmine. Seda iseloomustab vilistlase Kaido K. meenutus, kuidas nad pidid õp. Niilo juhtimisel moodustama lehtedest vaalakujulise hunniku ja selle hiljem teise kohta liigutama. Tema sõnul tekkis niisugustest ülesannetest eluks ajaks tõrge mõttetu töö vastu. Kusagilt 70. aastate lõpust pärineb vilistlane Ott K. mälestus kingade ja ülikonnaga peenarde kaevamisest.

Vilistlaste mälestustest võib välja lugeda, et 1980. aastate teisest poolest enam aiatöid ei tehtud, aga vahel harva käidi seal mõne tunni raames. Sel ajal koolis käinud Mihkel H. on kriitiline:

„Kahjuks oli kooliaed minu jaoks üsna surnud koht. Seal ei käidud vahetunni ajal mängimas ega ka peale kooli niisama vaatamas. Olid puud ja põõsad aga ma pole sealt ühtegi õuna ega tikrit ega muud saaki saanud ega oma silmaga näinud. Ka ei mäleta, et seal palju lilli oleks olnud. Lihtsat mingi teerada ja arusaamatud peenrad ja puud. Võib-olla olen ülekohtune, kuid õpilastel polnud aiast mingit kasu. Seal ei toimunud ka ühtegi bioloogia tundi.

Aeda nägi küll kooli aknast, kuid see oli palju igavam kui muud kohad kooli ümbruses, kuhu sai päriselt minna. Aiatöö oli tüütu kohustus pigem seetõttu, et ma ei saanud selle vajalikkusest aru. Samas me tegime kooli ümber ka muid töid – riisusime sügisel kastanilehti ja korjasime metssigade jaoks kastanimune. Need olid palju huvitavamad tööd kui kooliaias arusaamatu peenarde vahel siblimine.“

Mis puudutab aias toimunud muid tunde, sõltus asi ka õpetajast – kes viis õpilasi aeda, kes mitte. Kuigipalju aias õuetunde siiski tehti, peamiselt väliklassis. 1982. aastal kooli läinud Reet B. mäletab 5. klassis geograafia tunnis aia plaani joonestamist, mille jaoks tehti sammudega mõõtmisi ja mille pidi kodus lõpetama. 90. aastatel koolis käinud Priit L. kirjutab, et oli tore, kui sai siseruumist õue. „Peamiselt seetõttu, et distsipliin hajus ja sai lihtsamini tunni niisama ära molutatud.“

Muuhulgas tehti läbi aastate veidi avaramal platsil klassipilte, kevadel olid taustaks õitsvad õunapuud. Sealsamas on tehtud ka minu isa keskkooli lõpupilt:

10. keskkooli 1994. aasta lõpuklass kooliaias. Taamal paistab Vanemuise teatri väike hoone.³⁴

³⁴ Foto meie pere erakogust.

2.5 Väljavõtteid mälestustest

Vastanud vilistlastest nii mõnelgi konkreetseid mälestusi pole, teiste jaoks aga leidis seal aset mõni meeldejääv hetk - kes sai esimese suudluse, kes ajas klassiõdesid taga. Järgnevalt mõned väljavalitud meenutused kronoloogilises järjekorras:

Mäletan, et sügiseti õpetajad tõid klassi korvidega õunu nosimiseks.

– Peeter V., 1947 – 1954

„Peale O.Lutsu Kevade lugemist tegime järele nn Tootsi peenra. See tähendas seemnete segamist ja selle segu külvamist peenrale. Mäletan mitmeid seemnepakke, mida töömekodust kaasa. Tegelikult pidi see olema porgandipeenar. Sinna aga külvasime veel redised, hernerid, tilli ja vist veel midagi. Seemnepakke, mida keegi kodust kaasa toodi, oli palju. Sügisel olid viljad veidi segamini. Aga kuna vahepeal oli keegi peenra rohimisega tegelenud, siis vist rohiti enamus teistest viljadest välja, sest pidi olema porgandipeenar.“

– Jaak J., 1956 – 1964

„Kui ma oma klassiga aeda tööle läksin, kujutasin ette, et neljakümnekesi teeme ruttu ära. Poisid ronisid hoopis õunapuude otsa ja tüdrukud kilkasid all, oodates, et neile ka õunu visatakse. Läks kõvasti aega, enne kui igaüks oma konkreetse tööülesande sai. Muidu oli hirm, et äkki peab keegi liiga palju tegema...“

– Elve V., õpetaja 1972 – 79

„Minu arust juhtis majandusala juhataja tegevusi. Suur turske mees. Tatikale tekitas tema kume hääl natuke hirmu. Peamiselt mäletan õunapuid. Kuidagi sattusime sinna kas malakaga või kividega õunu alla loopima. Ei pannud tähele, et vana oli seljataha ilmunud ja kui krahmas kraest kinni ja käratas: „Poisid, mis te siin teete!“ Kas lõppes see direktori juures käiguga või karistuslike töödega ei mäleta. Aga vana oma pika ja turske kujuga on siiani silme ees.“

– Andres N., 1964 – 1975

„Kõige meeldivam mälestus on õpetaja Kutti ise.“

– Margus L., 1965 – 1976

„Kooliaia vastas oli ETV maja ja õp. Niilo manitses õpilasi: „Rohige peenraid korralikult, sest teid filmitakse vastasmajast ja lohakalt töötavaid õpilasi näidatakse televisioonis.““

– Hille A., 1973 – 1984

„Nägin esimest korda päris naerist (enne olin ainult pildi peal näinud), kuna mul maal teda ei kasvatud. Teiseks muidugi väikesed salajased suitsupausid (see oli juba hiljem) kuuri taga.“

– Martin K., 1979 – 1990

„Kastene või vihmane muru ja sellega seoses mõnus lõhn, mis niiskest maapinnast tuleb. Klassivennad pidid kärutama prahti kompostihunnikusse. Pärast käru tühjendamist oli lõbus rallit teha st üks poiss istus kärus ja teine kihutas.“

– Tiina L., 1982 – 1993

„See oli vist kolmanda-neljanda klassi paiku, kui kuskil suve lõpus kamandati meid kohale ja pidime lehti riisuma. Hirmsasti hakkas vihma sadama ja oli jahe ja mul olid ainult kinnise ninaga sandaalid. Mäletan, et mässisin taskurätikud varvaste ümber ja muudkui riisusin, aga jalad lirtsusid, kui "mõisateolt" koju läksin. Suur vend oli kodus ja kamandas mu kohe jalavanni.“

– Reet B., 1982 – 1993

„Kõige toredam oli see, kui kooliaias mingi mullas sonkimise ajal leidsin maa seest ilusa vasest keti. Ilmselt olin siis teises või kolmandas klassis. Arvasin, et tegu on ajaloolise haruldusega. Pesin selle ketijupi puhtaks ja viisin koju. See on vist siiamani alles.“

– Mihkel H., 1982 – 1993

„Kooliaias töötamise käigus sai jutule nii mõnegi õpilasega, kes oli minust aasta või kaks noorem ja kellega muidu üldse ei suhelnud. Samal põhjusel sai rohkem suheldud mõnega paralleelklassist.“

– Jaana T., 1983 – 1994

„Saime turult ise istutamiseks lilli valida.“

– Kristina K., 1983 – 1994

„No õunaraksus käimine oli näljaste poiste jaoks ikka oluline ja samas
tore mälestus.“

– Margus P., 1983 – 1994

Kokkuvõte ja järeldused

Uurimustöö alguses ei teadnud ma isegi Tartu Mart Reiniku kooli aia olemasolust, samuti polnud ma kunagi mõelnud, milleks peaks ühel koolil aed olema. Nüüd, töö lõpus võin öelda, et Reiniku kooli aia lugu on üpris tüüpiline Eesti kooliaia lugu: aed sai alguse 1940. aastate lõpus, selle hiilgeaeg oli 1960. aastatel ja pärast hiilgeaega algas järk-järguline allakäik lõpuga taastatud Eesti vabariigi esimestel aastatel. Kui aia algusaegadel oli sealt saadud saak ja kaasnev töökasvatus oluline osa igapäevaelust, siis 1990. aastatel polnud aedadele enam kohta, tundus tulusam seda maad muudel eesmärkidel kasutada. Näiteks Reiniku kooli aia kesklinnas asunud krundile, mis oli kuulunud linnale, kerkis kortermaja. Siis polnud ka aktiiv- ja õuesõppe mõte veel päevakorras ega osatud ette näha, millist rolli mängivad mõnikümmend aastat hiljem laste elus ekraanid, et tekib vajadus rääkida „looduse defitsiidist“.

Sain teada, et kooliaia saatus sõltub vägagi eestvedajast, tema oskusest teisi aeda kaasata ja tööle sisu anda: õpetaja Kutti aega mäletatakse positiivselt ja tema ajal läks aial kõige paremini, tegev oli kogu koolipere ja lastele tundus see meeldiva vaheldusena, õpetaja Niilo aega nii hästi ei mäletata, aed hakkas hääbuma ja tööd tehti normitäiteks. See on kooskõlas ka Eesti aedade lugu uurinud A. Banneri tähelepanekuga, et 90. aastatel jäid alles ainult need aiad, kus oli pühendunud eestvedaja või palgaline aednik.³⁵ Paljud oma mälestusi jaganud vilistlased rõhutavad koos tegemise rõõmu, mis viib mõttele, et kamba- ja koolivaim taastoodab iseennast: kui tegevus on jõukohane ja vahelduspakkuv, on koos tore tegutseda, ja kui koos on tore tegutseda, tunduvad ka tööd toredamad. Tänapäeval öeldaks selle kohta „teeme-ära-vaim“.

Teoorias võiks meie koolil praegugi aiast väga palju kasu olla, sest see pakub õpilastele võimalust teha praktilist tööd, jälgida loodust ja saada vaheldust klassis istumisele. Lisaks saaks arendada vastutustunnet, kui klassidel oleks oma taimed ja aiaosad, mis on nende hooldada ning pakuvad rahuldust vilja kandnud tööst. Praktikas ei pruugi aia taastamine minna üldse nii edukalt – valesti tehes võib sellest saada õpilastele ja õpetajatele ebameeldiv kohustus. Kui aga leida tegus ja karismaatiline eestvedaja, kaasata ettevõtmisesse teisi aineõpetajaid ning leida huvitavad ja mõtestatud ülesanded, mis lõimivad erinevate valdkondade teadmisi, võib aias tegutsemisest saada midagi, mida kõik õpilased ootavad ja mis pakub ka õpetajatele vaheldust. Meie kooli asukoha tõttu oleks sellele aga raske kohta leida, üks väheseid võimalikke variante olekski katusel, nagu Tallinna Saksa gümnaasiumis juba teoks tehtud on.

³⁵ Banner, A. (2020). Aed on tähendanud eestlase jaoks midagi erilist ja imelist. Õpetajate Leht 15.05.2020.

Kasutatud kirjandus

Intervjuud, vestlused ja kirjavahetus

Vestlus Tiina Kokkaga, 15.02.2022.

Tiina Hõlpuse kiri 29.11.2021.

Parts, Tiina. (2021). Käsikirjaline joonis töö autorile.

Ajakirjandus, trükised, internet

Aavik, Kadi (02.04.2015). Kooliaed kui väärtuslik õpikeskkond. Kasutamise kuupäev: 07.02.2022, allikas Õpetajate Leht:

<https://opleht.ee/2015/04/kooliaed-kui-vaartuslik-opikeskkond/>

Antons, Karolina. Van der Toorn-Guthan, Kaie. (Koostajad) (2019). Aia tänavast Missisipini. Mart Reiniku Kooli 130 aastat.

Banner, Anneli (15.05.2020). Aed on tähendanud eestlase jaoks midagi erilist ja imelist (intervjueeris Tiina Vapper). Kasutamise kuupäev 06.02.2022, allikas Õpetajate Leht:

<https://opleht.ee/2020/05/aed-on-tahendanud-eestlase-jaoks-midagi-erilist-ja-imelist/>

Banner, Anneli (2019). Eesti aia ajalugu. Tallinn: Hea Lugu.

Haridusministeerium (1934) Haridusministeeriumi Kooliosakonna 1934. a. 18. oktoobri ringkiri nr. 31870 koolimajade ümbruse korraldamise ja kooliaedade rajamise asjas. Kasutamise kuupäev 09.02.2022, allikas Haridus- ja Teadusministeeriumi haridusseaduste andmebaas:

<https://www.hm.ee/Haridusseadused-1918-1940/hsscan/1934kooliymbrus1938.pdf>

Igandi, Marit (2013). Kooliuuendusliikumise ideede kajastamine ajakirjas „Kasvatus“ 1919-1940. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut. Kasutamise kuupäev 07.02.2022, allikas Tartu Ülikooli digirepositoorium Dspace:

http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/33702/Marit_Igandi_2013.pdf

Ilutrukk (1941). Tartu linna plaan [1941. aasta sõjapurustustega]. Kasutamise kuupäev 07.03.2022, allikas Rahvusraamatukogu digiarhiiv: <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:44031>

Mäe, Samuel ja Tõnu Kalle (1986). Võilillest, hoolimatusest, oma-kooli-tundest. Nõukogude Õpetaja (31.05.1986), Lk. 3.

Nõukogude Õpetaja (14.11.1959). Iseteenindamine on töökasvatuse algaste. Nõukogude Õpetaja,. Kasutamise kuupäev 11.02.2022, allikas Rahvusraamatukogu digiarhiiv:

<https://dea.digar.ee/page/noukogudeopetaja/1959/11/14/1>

Tartu linna aerofoto aastast 1928 (kuupäev puudub). Kasutamise kuupäev 07.03.2022, allikas Tartu1941.wordpress.com: https://tartu1941.files.wordpress.com/2020/11/tartu-linn.-pildistud-27.ii_.28-klmft1034_1-133f-1.jpg

TSG (13.10.2020). Kooliaed katusel. Kasutamise kuupäev 07.02.2022, allikas Tallinna Saksa Gümnaasiumi koduleht, 13.10.2020.

<https://saksa.tln.edu.ee/kooliaed-katusel/>

Valk, Moonika (18.05.2021). Foto Kastani 24a krundist vahetult enne kortermaja ehituse algust 2003. aastal. Kasutamise kuupäev: 08.12.2021, allikas Facebooki grupp “Nostalgiline Tartu”: <https://www.facebook.com/photo?fbid=4111513145571667&set=pcb.2927692667510498>

Arhiivimaterjalid

Rahvusarhiiv, ERA.5430. Kaarel ja Juta Kotsari fond (koostamisel).

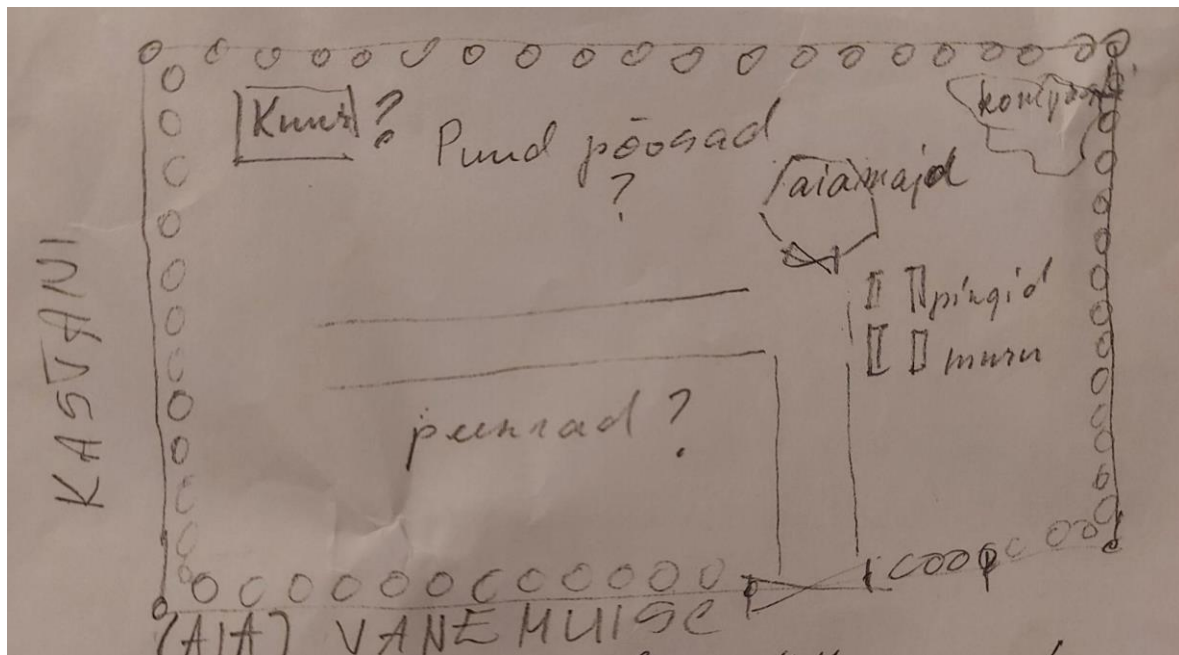
Lisa 1: vilistlastele saadetud küsimustik

NIMI:

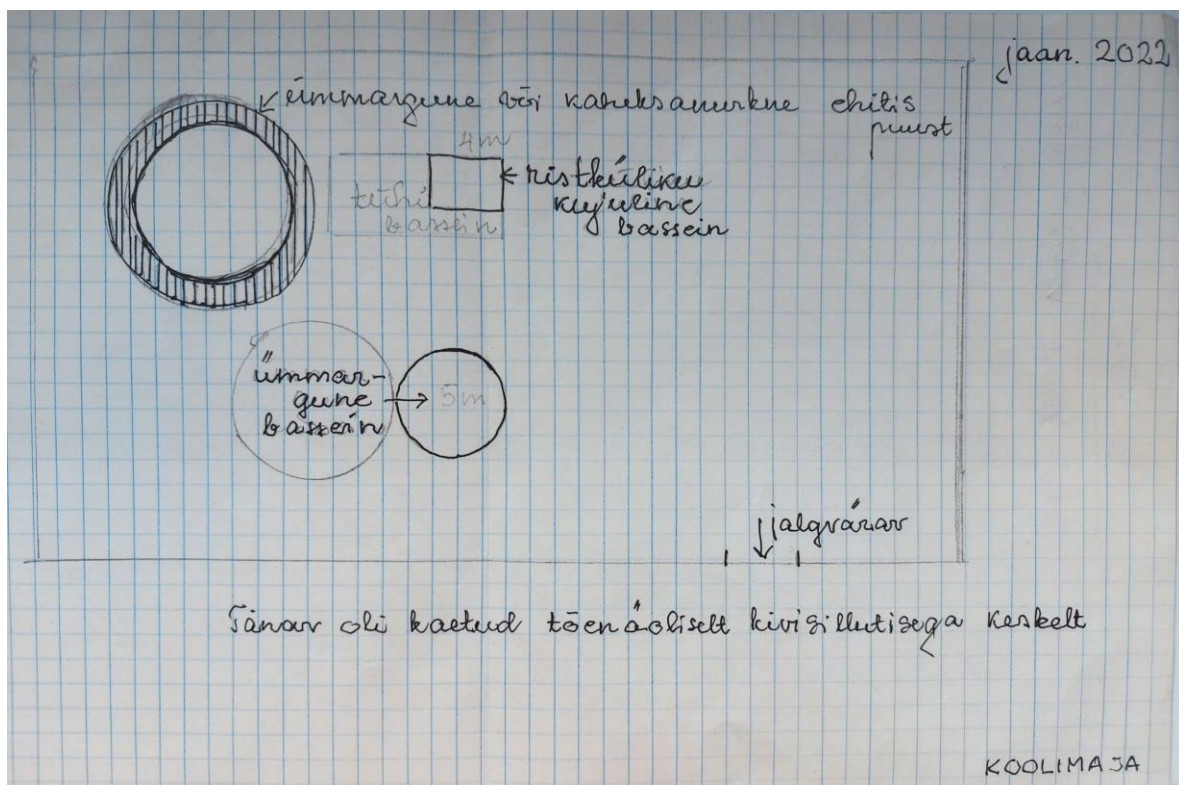
Praeguses Mart Reiniku Koolis õppimise AASTAD:

1. Kes olid teie ajal kooliaia peamised eestvedajad?
2. Kirjeldage kooliaeda (milline välja nägi, hooned, mida kasvatati, loomad)?
3. Milliseid töid pidite kooliaias tegema? Kui tihti?
4. Kuidas õpilased suhtusid kooliaias tegutsemisse (meeldis või ei meeldinud, tüütu kohustus või tore vaheldus)?
5. Kas teil on seoses kooliaiaga pigem positiivsed või negatiivsed mälestused? Selgitage veidi!
6. Millised muutused toimusid teie ajal kooliaias?
7. Milliseid oskusi/teadmisi saite kooliaias tegutsemisest?
8. Mõni tore mälestus kooliaias?

Lisa 2: Aia plaanid

1954-1959 koolis õppinud ja al. 1974. seal töötanud Tiina P. joonistatud aiaplaan.

Aia rajanud direktorite Kaarel ja Juta Kotsari tütre Tiina joonistatud aia plaan.

Lisa 3: Direktor Kaarel Kotsari fotod aiast

